

УДК 930.25(477)

Л. Ф. ПРИХОДЬКО*

“НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВНИЙ ФОНД”: ПОНЯТТЯ, СКЛАД, СТРУКТУРА

Комплексно проаналізовано поняття “Національний архівний фонд”: основні структурні елементи його офіційної дефініції, логічні зв’язки, перетинання між ними і поняттями, поданими у нормативно-правових документах, стандартах, наукових публікаціях, дотичних до цієї тематики. Також розглянуто у ключових аспектах склад і структуру Національного архівного фонду.

Ключові слова: Національний архівний фонд; документ; архівний документ; документ Національного архівного фонду; історичне джерело; цінність документа; культурна цінність; інформаційне суспільство.

Потреба у розумінні сенсу історії, підвищена увага до феномену історичної пам’яті як духовного ресурсу цивілізації та найсуттєвішого чинника формування національного самоусвідомлення й національної самоідентифікації людини, виховання її історичної культури залишаються у сучасному суспільстві актуальними й майже невичерпними. Для України ці питання у контексті розбудови державності, культуротворення, істотних зрушень у національній свідомості українських громадян є також актуальними. На думку українських учених-істориків, у широкому сенсі йдеться про окреслення наявних і можливих способів усвідомлення власного минулого, вітчизняного і світового досвіду на засадах міждисциплінарності, відходу від лінійної історії, впровадження багатовимірних моделей суспільного розвитку, які б розумно поєднували національні та універсалістські чинники аналізу, плекання ідентичності “нашого” через зіставлення з “іншим”¹. Вирішення цих проблем певною мірою залежить від використання потужного наукового потенціалу архівної спадщини України – Національного архівного фонду (НАФ).

Словосполучення “Національний архівний фонд” уперше було застосовано у Положенні про Головне архівне управління при Кабіне-

* *Приходько Людмила Федорівна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

ті Міністрів України, затвердженому постановою уряду від 21 липня 1992 р. № 415². Укорінення поняття “Національний архівний фонд” у вітчизняній архівістиці відбулося після ухвалення 24 грудня 1993 р. базового закону у сфері архівної справи та діловодства – Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” (далі – Закон) і його нової редакції від 13 грудня 2001 р. (2006 р., 2010 р., 2012–2015 рр. до нього внесено зміни згідно із законодавством України).

За офіційним формулюванням, поданим у преамбулі Закону, НАФ – це сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації. Згідно зі ст. 4 Закону, НАФ є складовою частиною вітчизняної та світової культурної спадщини, інформаційних ресурсів суспільства, перебуває під охороною держави і призначений для задоволення інформаційних потреб суспільства і держави, реалізації прав та законних інтересів кожної людини³. Закон визначає НАФ як одну з загальнонаціональних цінностей, фіксує його як об’єкт права і категорію культури, закладає основи інфраструктури функціонування НАФ – системи архівних установ, регулює суспільні відносини у сфері архівної справи (як частини суспільних відносин у суспільстві), пов’язані з формуванням, обліком, збереженням і використанням НАФ. У ньому знайшли відображення найактуальніші питання розбудови архівної справи контексту доби незалежності України – наявність різних форм власності на архівні документи, єдність національної архівної спадщини – НАФ, правові засади регламентації суспільних відносин навколо неї, її визначення як різновиду культурних цінностей та інформаційних ресурсів, а самих архівних документів – як виду рухомого майна. До найсуттєвіших особливостей Закону слід віднести: визначення двоєдиної сутності НАФ як невід’ємної складової вітчизняної та світової культурної спадщини, інформаційних ресурсів суспільства; врегулювання права власності на документи НАФ із визнанням рівності всіх форм власності та закріпленням права Українського народу на документи НАФ як загальнонаціональне надбання. Нормами Закону встановлено правовий захист НАФ, державну юрисдикцію над НАФ для забезпечення його цілісності та збереженості, започатковано істотне реформування архівної справи держави на засадах деполітизації, демократизації, загальнодоступності державних архівних установ. Закон став правовою основою проведення єдиної державної політики у сфері архівної справи, практичного втілення її пріоритетних напрямів – цілеспрямоване формування НАФ цінними документами, забезпечення їх збереженості й цілісності НАФ, доступу (фізичного й інтелектуального) до його інформаційних ресурсів, захист суверенності та національних інтересів України в архівній сфері, зміцнення її позицій у міжнародному правовому просторі. Ана-

лізує процеси реформування в архівній сфері впродовж другої половини 1990-х – на початку 2000-х років, znana vchena-arhivознавец І. Матяш слушно відзначила, що ухвалення Закону започаткувало розвиток національного архівного законотворення, активізувало вирішення нагальних теоретичних і прикладних проблем вітчизняної архівної науки та архівної справи у державі⁴.

Варто підкреслити, що, починаючи з середини 1990-х років ХХ ст., в українському архівознавстві виразно окреслюється орієнтація на з'ясування власних епістемологічних можливостей, творення його нового образу завдяки істотному розширенню простору “знань і пізнання”. Свідчення тому – розроблення нормативно-правової бази, що регламентує діяльність архівних установ, поява термінологічного словника з архівістики (1998)⁵, архівної енциклопедії (2008)⁶, низки наукових статей, монографій, розвідок, збірників, дисертаційних досліджень. Динаміка тем і сюжетів студій зафіксувала перехід до нового концептуального трактування соціальної функції архівів у загальнолюдському бутті та формуванні національної свідомості, вивчення їх генезису, еволюції, видів у контексті розвитку української та зарубіжної архівознавчої думки, осмислення на теоретико-методологічному і науково-методичному рівнях проблем архівного будівництва, окреслення пріоритетних напрямів реформування архівної справи держави на перспективу. Важливим джерелом є також публікації, що повернули до суспільного вжитку імена діячів української архівістики, заборонених або замовчуваних за радянського режиму, уможливили поцінування їхнього персонального внеску в розвиток вітчизняного архівознавства та розбудову архівної справи. Ці напрацювання в українському архівознавстві істотно розширили пізнавальні та аксіологічні межі поняття “Національний архівний фонд”, можливості вирішення законодавчих, організаційних, теоретичних проблем і науково-методичного забезпечення його функціонування.

Серед наукових праць, максимально наближених до тематики статті, насамперед йдеться про монографію відомого вченого-історика та архівознавця, члена-кореспондента НАН України Г. Боряка “Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”: архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи” (1995)⁷, присвячену вирішенню широкого спектра теоретичних і методологічних проблем актуалізації значних за обсягом комплексів архівних документів, пов'язаних із історичним минулим, розвитком науки й культури України. Автору притаманний системний погляд на об'єкт дослідження, використання багатоджерельної бази та історіографії проблеми, постановка важливої інтелектуальної проблематики, потреба у фаховому аналізі якої, з огляду на обсяг і глибину завдань реформування архівної справи України, її входження у світо-

вий культурний простір була, підкреслимо, і нині залишається на часі. Архівні фонди розглядаються вченим як складова загальнонаціональних інформаційних ресурсів, уважно простежується генезис і становлення фондової організації архівних документів у зарубіжному архівознавстві та у працях діячів української архівістики 1920–1930-х років, як ускладнювався її поняттєвий апарат, зокрема, базове поняття “архівний фонд”, теоретичні засади і методологічний інструментарій. Значну увагу у монографії приділено аналізу поняття “Національний архівний фонд”, його теоретичним, законодавчим, організаційним і науково-методичним аспектам функціонування, забезпеченню повноцінного інтелектуального доступу до його інформаційних ресурсів, обґрунтовано концепцію НАФ у значенні сукупної національної архівної спадщини Українського народу. В епіцентрі дослідження – розвиток спеціальної історичної дисципліни – археографії та її камеральної галузі. Розроблення методів камерального аналізу архівної спадщини актуалізовано у зв’язку з реалізацією ключового завдання вітчизняної археографії – створення Археографічного реєстру національної спадщини України.

На увагу також заслуговує цикл публікацій авторитетного архівознавця К. Новохатського. Інноваційний потенціал статей цілковито присвячений вирішенню актуальних проблем архівної справи держави, зосереджений на визначенні концепту поняття “Національний архівний фонд”, його ключових ознак, властивостей, функцій і меж, розумінні НАФ як соціокультурного феномену, складноструктурованої документальної системи та цінної за своїм потенціалом інформаційної системи. Автором проаналізовано законодавчі, організаційні, науково-методичні аспекти функціонування НАФ, здійснено дефінітивне уточнення низки архівних термінів, окреслено гуманітарну місію архівних установ України щодо якісного формування, забезпечення збереженості НАФ і доступу до його інформаційних ресурсів, її тісний зв’язок із проблемами професійної культури українських архівістів⁸.

Опрацювання історіографії тематики статті та офіційне тлумачення поняття “Національний архівний фонд” виразно свідчать про його багатоаспектний і міждисциплінарний зміст, наявність у ньому взаємопов’язаних суттєвих ознак/властивостей, притаманних об’єктам пізнання архівознавства та низки наукових дисциплін гуманітарного комплексу, зокрема документознавства, інформатики, філософії, аксіології, культурології, права, запозичення з означених галузей наукових знань мовних одиниць і засобів (термінів, словосполучень). Для більш глибокого усвідомлення та визначення повноти сутності поняття “Національний архівний фонд” ми проаналізуємо у статті основні структурні елементи його дефініції, окреслимо логічні зв’язки, перетинання між ними і поняттями, поданими у нормативно-правових актах, стандартах, наукових публікаціях, дотичних до цієї тематики. Також проаналізуємо у ключових аспектах склад і структуру НАФ.

Згідно з офіційним формулюванням, основним елементом, поняттям-домінантою у дефініції НАФ є саме “документ” (від лат. *documentum* – спосіб доказу, свідчення, повчальний приклад), що широко вживається у суспільній діяльності та багатьох галузях знань. Поняття “документ” належить до базових в ієрархії понять документознавства й архівознавства, головних теоретичних і прикладних проблем цих наук, а також досліджується низкою наукових дисциплін соціально-гуманітарного профілю, активно і системно тими науками, що вивчають способи зберігання й передавання у суспільстві знань та інформації.

У різних наукових дисциплінах (циклах наук) історично або у процесі їх розвитку сформувалися специфічні підходи до розуміння сутності документа, обґрунтовано одна або навіть декілька його версій відповідно до специфіки об’єктів, яким надано статус документів, і критеріїв їх поділу (окремі види, їх ознаки та характеристики, певні сукупності документів – класи й типи, мета створення, форма, спосіб відтворення інформації, сфера побутування тощо). Артикульовані формулювання поняття “документ” не тільки відрізняються одне від одного за змістом і обсягом, а й допускають поліваріантність у підходах до його трактування навіть у межах однієї науки. Загалом документ розглядається у різних аспектах.

Упродовж еволюції поглядів на документ у науках сформувалися такі його визначення: правознавче – записи інформації, що мають юридичну силу; історико-культурологічне – об’єкти, що можуть бути використані для опису історії та культури суспільства; історико-джерелознавче – писемні пам’ятки, крім літературних; інформологічне – записи інформації, що використовують у комунікаційному процесі⁹. Властивості документа, його структура, соціальні функції, інформаційні та комунікаційні можливості, способи й засоби документування окреслюють предмет документознавства. У загальному документознавстві об’єктом активної наукової рефлексії є поняття “службовий документ” до набуття ним статусу архівного документа, створюваний не лише у процесі управлінської діяльності, а й профільної діяльності юридичних осіб¹⁰. При тлумаченні поняття “документ” терміни “бібліотечний/архівний/історичний/електронний/аудіовізуальний/цифровий документ”, “науково-технічна документація” позначають його видові поняття.

Простір сучасних досліджень документа і наукових ініціатив щодо його трактування виявляє тенденцію до істотного розширення. Зазначимо, що за великої різноманітності жанрів, сюжетів, авторського складу, акцентуванні уваги на проблемних і дискусійних аспектах, матриця презентованих наукових підходів і формулювань відображає розуміння сутності документа у сенсі важливого суспільного явища, що піддається впливу об’єктивних і суб’єктивних чинників, визначення закономірностей його виникнення/походження, специфічних засобів і способів

відображення у ньому фактів, подій, процесів навколишнього світу, істотних ознак і властивостей (видова структура, носій, атрибутивність, поліфункціональність тощо), підвищену увагу до його складної та відповідальної місії у сучасну інформаційну епоху. В епіцентрі уваги науковців – питання переходу до електронного документообігу, специфіка створення, забезпечення цілісності та автентичності електронних документів, організація тривалого зберігання та використання електронних документів після завершення періоду їх оперативної дії, а також комплекс пов'язаних між собою теоретичних і прикладних проблем щодо активного поширення у суспільстві аудіовізуальних і цифрових документів. Необхідність дослідження таких документів стимулює формування нових концепцій документознавства, зокрема, так званого “електронного документознавства”, а у межах архівознавства – становлення і розвиток нових напрямів – архівознавства електронних документів, архівознавства аудіовізуальних документів. Аспекти розгляду функціонування документа як знакової системи вивчаються у межах концепції соціальних комунікацій, документальної пам'яті людства. Глибинного змісту набула концепція документа як складової ноосфери. Проблематика документа як свідчення про минуле є об'єктом рефлексії в історіографії та філософії історії, досліджується у контексті виховання історичної культури людини, окреслилася у публікаціях філологів, культурологів, літераторів, у творчості кінематографістів, різних арт-практиках.

Отже, поняття “документ” – полідисциплінарне, полісемантичне, його загальноприйнятого розуміння і єдиного уніфікованого визначення на сьогодні не існує. Втім, окремі узагальнюючі формулювання сутності поняття “документ” наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. були прийняті у деяких наукових дисциплінах і сферах практичної діяльності, термінологічно унормовані на законодавчому рівні, у міжнародних і національних стандартах, подані в енциклопедіях і словниках. Варто підкреслити, що на оптимізацію визначення поняття “документ” значною мірою вплинули реалії інформаційного мережевого суспільства, а саме: істотне підвищення ролі інформації та знань у суспільстві, нове уявлення про інформацію в сучасній науці; стрімкий розвиток індустрії комунікаційних технологій, що істотно прискорили передавання інформації у значних обсягах, і, як наслідок, відбулося розширення комунікаційних можливостей документа; масштаб і динаміка розповсюдження різних видів носіїв документної інформації (аудіовізуальних, електронних, цифрових); глобальний характер інформаційно-комунікаційних процесів, їх зростаючий вплив на базові сфери життєдіяльності суспільства у межах національних кордонів і світу в цілому; формування єдиного інформаційного простору, що створює якісно нові умови для культурного обміну, взаємодії, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування. Підставою також послугували успіхи документознавства,

архівознавства, історичної науки, спеціальних історичних дисциплін, інформатики, бібліотекознавства, наукознавства, соціології, теорії управління, продукування академічною спільнотою міждисциплінарних моделей дослідження проблем феномена документа, теоретичних і прикладних аспектів його виникнення й функціонування у соціумі, розв'язання поняттєво-термінологічних питань для документів із різними носіями інформації.

Зокрема, документ почали трактувати як матеріальний об'єкт, що містить закріплену інформацію і призначений для її передавання й використання, а відтак – як найважливіше джерело інформації та засіб комунікації, базовий термін у терміносистемах низки наук¹¹. Враховуючи динамічне розповсюдження аудіовізуальних (кіно-, фото-, фоно-, відеодокументів) і електронних документів у глобальному інформаційному суспільстві, їх специфіку, документ визначають як матеріальний об'єкт, що містить запис семантичної інформації.

У законодавчих актах і нормативних документах України, де здійснено термінологічне унормування та певна кореляція поняття “документ” із зарубіжною термінологією, подано такі його визначення:

– матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїві (Закон України “Про обов'язковий примірник документів” (ст. 1)¹²;

– матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі (Закон України “Про інформацію” (ст. 1)¹³;

– зафіксована інформація або об'єкт, який може трактуватися як окрема одиниця (Національний стандарт України “Інформація та документація. Керування документаційними процесами: ДСТУ 4423-1:2005. Ч. 1. Основні положення (ISO 15489-1:2001, MOD)”¹⁴;

– інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі (Національний стандарт України “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять”: ДСТУ 2732-2004)¹⁵.

Принагідно зазначимо, що у зазначених вище тлумаченнях поняття “документ” обґрунтовано на засадах теорії соціальної інформаційної комунікації, документаційна діяльність розглядається як соціальний комунікаційно-інформаційний процес (ДСТУ 4423-1:2005), застосовано також інформологічний підхід (ДСТУ 2732-2004). І хоча у дефініції Закону України “Про інформацію” акцент зроблено на носіїві, вона певною мірою є наближеною до формулювання у стандарті “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2732-2004”, в якому достатньо чітко артикульована одна з ключових функцій документа – збереження та передавання інформації.

У наукових публікаціях¹⁶, енциклопедіях і словниках¹⁷ акцентовано увагу на таких основних аспектах сутності поняття “документ”, його ознаках, властивостях і функціях:

– документ являє собою єдність матеріального носія, закріпленої у ньому будь-якої інформації та форми її запису (письмо, графіка, зображення, звукозапис), що визначає мету його створення, призначення і особливості функціонування у соціумі;

– інформація є головною складовою документа, оскільки акумульовані у ній найрізноманітніші факти, відомості, повідомлення призначені для їх передавання у процесі комунікації;

– способи кодування інформації відповідають цільовому її призначенню, істотно впливають на процеси документування, поширення й сприйняття інформації, зумовлюють концептуальні та технологічні відмінності в архівних процесах із різними видами документів, наприклад, з аудіовізуальними документами або з науково-технічною документацією;

– серед найсуттєвіших ознак документа дослідниками відзначено: наявність матеріального носія задокументованої інформації; форму матеріального носія задокументованої інформації; наявність інформації, зафіксованої на матеріальному носії (змістовна складова, текст як інформаційне та соціокультурне явище); спосіб документування (запису) інформації; формуляр (форма або структура запису інформації); можливості передавання інформації у просторі та часі (для використання у соціальних комунікаційних каналах);

– виокремлено низку специфічних ознак документа як цілісного матеріального та інформаційного об’єкта і соціального феномена: феноменальність (документ – винятковий соціальний феномен, що з’явився як інструмент регулювання соціальних відносин у процесі документування); причинність (виявляється у процесі документування, якому передують вольові рішення про створення документа, зумовлене об’єктивною необхідністю); предметність (документ як матеріальний об’єкт, предмет); уніфікація (структура запису в документі, як правило, уніфікована, зокрема, уніфікація властива документам офіційного походження); фактична достовірність (фіксування інформації про явища, події, факти об’єктивної дійсності означає відповідність вимогам документальної точності); актуальність (формуляр документа актуалізує записану в ньому інформацію (зміст), перетворює її на дію і, як правило, він є типовим або зразком, тобто нормою, забезпечуючи атрибутивну властивість документа); нормативність (юридична сила, встановлена законодавством обов’язковість документа); цінність (значимість задокументованої інформації, її достовірність); якість (сукупність формальних і змістовних характеристик документа, що забезпечують виконання ним функцій); темпоральність (лат. *tempus* – “час”, часова сутність

явищ, породжена динамікою їхнього руху; відносно документа проявляється у таких поняттях як “життєвий цикл документа”, “дата документа”, “строки зберігання документа”, визначає його статуси у значенні оперативного документа чи архівного документа); дискретність (документ, з одного боку, – це матеріальний об’єкт, що існує окремо, з зафіксованою на/в ньому інформацією, з іншого боку, документом вважається кожне завершене повідомлення, яке не можна розглядати у відриві від його матеріального носія. Може так статися, що на/в одному матеріальному носії буде представлено кілька документів (наприклад, кілька фотознімків на плівці); придатність для користування (документ, місцезнаходження якого можна визначити, який можна знайти, відтворити, інтерпретувати) тощо¹⁸;

– підкреслено значущість таких властивостей документа: атрибутивність, тобто наявність його невід’ємних складових – інформаційної та матеріальної, без яких він існувати не може; функціональне спрямування, його безпосереднє призначення для передавання інформації у просторі та часі; системність, тобто кожний документ – це мікросистема, але водночас він є складовою іншої системи вищого рівня – системи документації установи, документної системи галузі, архівної спадщини або інформаційної системи держави; структурованість (йдеться про його елементи, підсистеми та їхній взаємозв’язок, що забезпечує цілісність і збереженість основних властивостей документа у разі різних зовнішніх і внутрішніх змін);

– документ – це поліфункціональний об’єкт, що виконує загальні функції (інформаційна, комунікаційна, кумулятивна), і специфічні функції, дотичні до певного виду документа, різноманітних потреб суспільства в інформації (пізнавальна (когнітивна), управлінська (регулятивна), культурна, меморіальна, правова, джерелознавча тощо), або це – ключова специфічна функція того чи іншого виду документа;

– головна соціальна функція документа – збереження й передавання інформації у часі та просторі.

Як складний матеріальний і духовний об’єкт, документ упродовж власної історії побутування послідовно проходить стадії життєвого циклу: оперативну і статичну. На оперативній стадії існування він набуває стану “динамічного” документа, тобто документа, що виконує ту основну функцію, заради якої був створений (як конкретний вид документа). Наразі йдеться про документи, створені державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності при безпосередньому документуванні діяльності у процесі комунікації й управління, продукovanі у результаті творчо-виробничої діяльності, як, наприклад, кіно-, фото-, фоно-, відео документи. Або – це документи, створені певною особою впродовж її життєвого шляху (варіанти авторського тексту, записки,

щоденники, листування тощо). З плином часу через різні причини функціональна характеристика оперативності документа зменшується (головна з них – старіння інформації) і поступово документ переходить до “статичного стану” (тобто його використання відбувається не за тим цільовим призначенням, первісно закладеним у ньому)¹⁹. Документ, що вже не виконує основної соціальної функції, заради якої був створений, але з огляду на його значущість, репрезентативність для особи, держави, суспільства, цінність для власника набуває статусу архівного документа. За визначенням Г. Боряка, головна функція і головний зміст архівного документа – можливість його актуалізації для нового знання та нового впливу на суспільство. Ця можливість використання архівного документа базується на його джерелознавчій сутності²⁰.

У контексті зазначеного вище заслуговує на увагу ще один важливий чинник: документ із моменту його створення має властивості бути джерелом оперативної та ретроспективної (фран. *rétrospectif*, лат. *rétro* – назад і *spectare* – звернений у минуле, присвячений розгляду минулого) інформації, втім, виявляються вони за певних умов. На початковій стадії функціонування документа превалює реалізація першої властивості, у міру старіння документної інформації все більше зростає потенціал другої. Говорячи про об’єктивне існування інформації в документі, маємо на увазі процес її безпосереднього збереження, тобто реалізацію першого складового компонента головної соціальної функції документа. Використання архівного документа у значенні історичного джерела пов’язане з реалізацією другого складового компонента – процесу передавання інформації.

Специфіка історичних знань із загальнонаукового дослідницького досвіду полягає у тому, що дослідники добувають їх на основі ґрунтовного вивчення архівних документів, їх цілісного опрацювання й сприйняття для опису явищ і процесів у минулому, продукування нових ідей, понять, теорій, розвитку історичного пізнання. Комунікаційний аспект науки, як один із найважливіших поряд із пізнавальним, соціально-психологічним і організаційним, відображає соціокультурну й ціннісну природу науково-дослідної діяльності, значущість професійного спілкування, інтенсивність особистісних наукових контактів переважно з позицій руху наукової інформації, наукової співпраці при її отриманні та обміні. У сучасному наукознавстві комунікацію визнають як одну з ключових умов розвитку, апробації та оформлення знань. Адже через комунікацію результати наукової праці окремого дослідника або наукового колективу, зафіксовані у спеціально об’єктивованій формі – наукових текстах, соціалізуються, набувають статусу норм та ідеалів, включаються у дослідні програми та проекти, окреслюють тематику публікацій, через спеціальну наукову та навчальну літературу відбувається їх уведення в систему культури²¹. Тобто, йдеться про мережу

компонентів, між якими циркулює інформація в науці, відбувається рух опису та входження нових наукових знань у систему наукових знань суспільства. Такий ракурс дає певні підстави для висновку, що архівний документ виразно проявляє якості історичного джерела, коли він затребуваний суспільством і запроваджений у сферу наукових досліджень. Слушною у цьому зв'язку є думка відомого вченого-документознавця С. Кулешова про те, що саме факт наукового опрацювання дослідником інформації архівного документа, яке може здійснюватися за різними напрямками, наукове публічне інформування через канали соціальної комунікації про результати дослідження змісту документа, і, таким чином, включення його до сукупності, що утворює т. зв. джерельне поле проблеми (теми), чи відзначення його унікальності без асоціації з подібними надає архівному документу статус історичного джерела. Подальше поширення відомостей про документ каналами спеціальної та масової інформації формує засади для ще більшого утвердження цього статусу²². Розглянутий аспект комунікаційних характеристик документа не лише поглиблює розуміння його походження, особливостей життєвого циклу. Цілком очевидно, що він має важливе значення при вирішенні проблем удосконалення архівних робіт і процесів (організації документів у межах документального комплексу, їх фондуванні, обліку, науковому описуванні, створенні довідкового апарату) для забезпечення користувачам якісного доступу до інформації документів НАФ (фізичного й інтелектуального) та її використання.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, архівний документ – це документ незалежно від його виду, виду матеріального носія інформації, місця, часу створення і місця зберігання та форми власності на нього, що припинив виконувати функції, для яких був створений, але зберігається або підлягає зберіганню з огляду на значущість для особи, суспільства чи держави або цінність для власника, також як об’єкт рухомого майна²³. Зразком наукового підходу в процитованому визначенні поняття слугує окреслення меж між “динамічним” і “статичним” документом, всебічний характер охоплення документів, що після завершення активної фази функціонування переходять в якісно іншу, архівну фазу свого побутування, акцент на ціннісних ознаках документа як головної підстави для його подальшого зберігання.

Втім, не кожний архівний документ може мати статус документа НАФ, а тільки той архівний документ, культурна цінність якого визнана відповідною експертизою та який підлягає державному обліку і зберіганню²⁴. Поняття “цінність документа” – базове для українського архівознавства. Ним широко послуговуються архівознавці, архівісти-практики та позначають інформаційні можливості документа, що зу-

мовляють його політичне, наукове, економічне, екологічне, культурне або ін. значення і надають підстави для включення документа до складу НАФ²⁵ з метою його формування. Цінність властива документу завдяки тому, що він залучений у сферу суспільного буття людини і стає носієм певних соціальних відносин. Водночас зауважимо, що цінність документа треба відрізнити від його корисності, яка співвідноситься з потребами конкретного користувача і тому є лише функцією цінності.

Офіційна версія поняття “документ Національного архівного фонду” постулює його суттєву відмінність від інших інформаційних ресурсів. Її головний сенс полягає у ключовій значущості ціннісних параметрів документа НАФ, визначених на підставі експертизи цінності – базової архівної функції щодо всебічного вивчення документів з метою внесення їх до НАФ або вилучення з нього, проведення грошової оцінки документів НАФ, віднесення їх до унікальних, а також встановлення строків зберігання архівних документів, що не підлягають внесенню до НАФ. Кінцевим результатом експертизи цінності є комплектування кожного архіву документами відповідно до його юридичного статусу і профілю шляхом дотримання основних вимог оцінки та відбору документів на архівне зберігання: пріоритету більш цінного перед менш цінним, при оптимальному фізичному обсязі документів – їх найбільша інформаційна ємність, а відтак, забезпечення якісного формування НАФ у цілому. Отже, НАФ – це сукупність не абстрактно цінних архівних документів, а саме архівних документів з офіційно встановленими ціннісними характеристиками відповідно до законодавства України та із застосуванням теоретико-методологічного інструментарію архівознавства, що дозволяє здійснити принциповий поділ понять “архівний документ” і “документ Національного архівного фонду”, конкретизувати межі НАФ, поширити більш аргументовано норми цивільного права на суспільні відносини, пов’язані з використанням документів НАФ. Поняття “цінність документа” під час відбору документа на постійне зберігання і внесення до НАФ охоплює низку критеріїв (походження, зміст, зовнішні ознаки), враховує певні його інформаційні характеристики, пов’язані із відображенням діяльності юридичної або фізичної особи (залежно від функцій, виду номіналу документа), поглинанням або дублюванням інформації інших документів, мірою узагальнення інформації у документі²⁶. Для розвитку аксіології та загальної цілісної теорії цінності документа НАФ доцільно звернутися до його іпостасі у значенні культурної цінності.

Поняття “культурні цінності” вивчається у філософії, культурології, праві, мистецтвознавстві, інших науках гуманітарного комплексу, застосовується у міжнародних правових актах. Його тривала еволюція виразно проявилася у праві різних країн і була безпосередньо пов’язана з вирішенням проблем збереження культурних цінностей як предмета

нормативного врегулювання. Окреслення ключових складових і поступове істотне розширення змісту поняття, його термінологічне визначення відбулося значною мірою під впливом становлення системи правової охорони культурних цінностей та її розвитку в міжнародному праві, нормотворчої діяльності Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Європейського Союзу (ЄС), Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), інших міжнародних неурядових організацій. Тому ми зробимо відступ від послідовного викладу матеріалу і розглянемо тлумачення поняття “культурні цінності” у міжнародно-правових актах, що зафіксували важливі віхи його формування, а також у наукових публікаціях, що містять сюжети про його сучасний міждисциплінарний зміст, дедалі ширше застосування і проблемні питання взаємодії з поняттями “культурна спадщина” й “культурне надбання” у межах міжнародного права охорони культурних цінностей.

Безпосереднє втілення норм щодо захисту та охорони об'єктів культурного значення на принципово новому рівні у багатосторонніх міжнародних конвенціях, що врегульовують закони й звичаї війни, започатковано Гаазькими конференціями миру 1899 р. і 1907 р. Відповідно до конвенцій, ухвалених на цих конференціях, під міжнародно-правовий захист підлягали всі споруди культурного і наукового призначення, історичні пам'ятки, а також рухоме майно, що мало наукову, художню, іншу культурну цінність. Гаазькі конвенції стали важливою віхою у розвитку норм міжнародної охорони культурних цінностей, Гаазькі конвенції 1907 р. є діючими, становлять невід'ємну складову сучасного міжнародного гуманітарного права і міжнародного права охорони культурних цінностей. В їх змісті відбилося розуміння непересічної цінності історико-культурних пам'яток і споруд, які своєю сутністю й значенням не можуть впливати на хід і результати воєнних дій²⁷.

Тенденцію подальшого уточнення змісту поняття, наближення до максимально детального визначення видів культурних цінностей зафіксували документи ЮНЕСКО (конвенції, рекомендації, декларації). Серед них масив найсуттєвіших галузевих джерел з означеної тематики, за висновком дослідників, становлять: Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Гаазька конвенція 1954 р.), Рекомендація про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності на культурні цінності, Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, Рекомендація про охорону рухомих культурних цінностей.

Зокрема, вперше визначення культурних цінностей (англ. *cultural property*) було подано у Конвенції ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict, далі – Конвенція) від 14 травня 1954 р. Згідно зі ст. 1 Конвенції, культурними цінностями незалежно від їх походження і власника визнано: рухомі чи нерухомі цінності, що мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні чи світські, археологічні місцезоположення, архітектурні ансамблі, що становлять історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій зазначених вище цінностей; будівлі, головним і справжнім призначенням яких є зберігання чи експонування рухомих культурних цінностей (зокрема, музеї, великі бібліотеки, сховища архівів), а також укриття, призначені для збереження культурних цінностей на випадок збройних конфліктів; центри, в яких є значна кількість зазначених культурних цінностей (“центри зосередження культурних цінностей”)²⁸. У ст. 2 наголошується, що захист культурних цінностей включає охорону і повагу до них. Отже, держави, які володіють культурними цінностями, повинні забезпечувати їм необхідну опіку і захист під час збройного конфлікту. Детальну інформацію про захист культурних цінностей містять ст.ст. 3, 4, 5. У цілому положення Конвенції підтвердили принцип територіальної значущості культурних цінностей, надаючи йому статусу саме правової норми у міжнародному публічному законодавстві²⁹. Наступні міжнародно-правові акти містять певні відмінності та доповнення щодо поняття “культурні цінності”.

Відповідно до основних положень Рекомендації ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності на культурні цінності (Recommendation on the means of prohibiting and preventing the illicit export, import and transfer of ownership of cultural property, далі – Рекомендація) від 19 листопада 1964 р., культурні цінності – це рухоме й нерухоме майно, яке має велике значення для культурного надбання кожної країни. Наразі йдеться про твори мистецтва та архітектури, рукописи, книги, інші предмети, що становлять інтерес у сенсі мистецтва, історії чи археології, етнологічні документи, типові зразки флори і фауни, наукові колекції, важливі колекції книг і архівних документів, у т. ч. музичні архіви³⁰. Рекомендації – один із перших міжнародних документів, спрямованих на вирішення питань повернення та реституції*

* Походить від латинського слова “*restitution*” (відновлення). У міжнародному праві – це вид матеріально-правової відповідальності держави, яка

втрачених культурних цінностей. Варто звернути увагу, що у зазначених вище міжнародно-правових актах архівний документ визначено як складову системи культурних цінностей кожного народу, його культурної спадщини, хоча у дещо звуженій інтерпретації, обмеженій лише такою формою організації архівних документів як колекція. До категорій культурних цінностей також включено архіви як установи зберігання й репрезентації культурних цінностей.

У Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (Convention on the means of prohibiting and preventing the illicit import, export and transfer of ownership of cultural property) від 14 листопада 1970 р., культурні цінності – це цінності релігійного/світського характеру, які розглядаються кожною державою такими, що мають значення для археології, доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва й науки. Ст. 1 Конвенції містить докладний предметний перелік культурних цінностей, до якого також включено: рідкісні рукописи та інкунабули, старовинні книги, документи і видання, що становлять особливий інтерес (історичний, художній, науковий, літературний тощо) окремо та у колекціях; поштові марки, податкові та аналогічні їм марки, окремо і в колекціях; архіви, у т. ч. фото-, фоно- і кіноархіви. У ст. 4 поняття “культурна спадщина” держави уточнюється через перелік категорій культурних цінностей, включених до її складу: культурні цінності, створені окремими особами або колективами осіб – громадянами даної держави, що мають важливе для неї значення, а також створені на території цієї держави іноземними громадянами або особами без громадянства, які проживають на її території; культурні цінності, знайдені на національній території; культурні цінності, набуті археологічними, етнологічними, природними науковими експедиціями за згодою компетентних властей країн, відкіля походять ці цінності; культурні цінності, отримані внаслідок добровільних обмінів; культурні цінності, отримані як дар або законно придбані за згодою компетентних властей країни, відкіля ці цінності походять³¹. Конвенція зобов’язала держави-учасниці протидіяти наявними в їх розпорядженні засобами незаконним ввезенню, вивезенню і передачі

вчинила акт міжнародної агресії, що є найтяжчим міжнародним злочином. Реституція полягає в обов’язку цієї держави ліквідувати або зменшити матеріальну шкоду, завдану іншій державі, та відновити попередній стан. Реституція культурних цінностей у міжнародному праві – особлива форма повернення майна історичного, наукового, художнього та іншого культурного значення, неправомірно вилученого і вивезеного під час збройного конфлікту державою з тимчасово окупованої території іншої держави (Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: монографія. Київ, 2013. С. 147–148).

права власності на культурні цінності, викорінювати причини подібної практики, припиняючи її здійснення, та допомагати робити необхідне відшкодування. У цьому документі, як бачимо, поняття “культурні цінності” поширюється вже не тільки на колекції архівних документів, а й на спеціалізовані архіви, що зберігають аудіовізуальні документи. З іншого боку, рідкісні рукописи, старовинні документи включено до окремих категорій культурних цінностей, хоча вони можуть бути об’єктами архівного зберігання.

Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (Convention concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage) від 16 листопада 1972 р. – це перший міжнародно-правовий документ, де найцінніші пам’ятки культури та природи, яким людство має забезпечити виявлення, охорону, збереження, популяризацію і спадкоємність передавання майбутнім поколінням, отримали узагальнюючу назву “культурна спадщина”. Нормами цієї Конвенції передбачалася низка нововведень: 1) охорона культурної спадщини має здійснюватися комплексно на двох рівнях – національному і міжнародному; 2) об’єктами Всесвітньої культурної спадщини визнано нерухомі культурні цінності та пам’ятки природи; 3) основна відповідальність за виявлення, охорону і збереження культурної та природної спадщини покладалася на державу, на території якої ця спадщина знаходилася; 4) сформовано механізм міжнародного співробітництва та охорони культурної спадщини, до структур якого було включено інституції з відповідними повноваженнями: Міжурядовий комітет з охорони культурної та природної спадщини (Комітет Всесвітньої спадщини), який складає, поновлює, публікує списки культурних цінностей під назвами: “Список всесвітньої спадщини” і “Список всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою”, а також Фонд Всесвітньої спадщини для фінансування міжнародних заходів; 5) до “Списку всесвітньої спадщини” вносяться не всі культурні об’єкти, а лише ті, що відповідають критеріям “видатна універсальна цінність”³²; тобто вони є незамінними, єдиними у своєму роді цінностями та настільки значущими для їхнього творця – народу і всього людства, що втрата цих цінностей призводить до згубного збіднення надбань народів усього світу³³. У Конвенції здійснено спробу сформуванню з культурної та природної спадщини різних народів перспективу світової спадщини як вияву рівноправності їхніх культур і культурних надбань, створити умови для широкого ознайомлення з матеріальними та духовними здобутками людства. Аналогічний підхід містить масштабний міжнародний проект – програма “Пам’ять світу” (далі – Програма), розроблений під егідою ЮНЕСКО. Поняття “Пам’ять світу”, як трактується у Програмі, – це документальна спадщина (документована колективна пам’ять народів світу), що зберігається у бібліотеках, архівах, музеях, сховищах різних країн для

нинішньої та майбутньої світової спільноти, і за обсягами становить значну частину всесвітньої культурної спадщини. Головні цілі Програми – сприяння максимальному збереженню документальної спадщини; забезпечення людству всебічного рівноправного доступу до її надбань; розповсюдження у світовому масштабі інформації про існування і значущість документальної спадщини. Положеннями Програми передбачено визнання документальної спадщини міжнародного, регіонального і національного значення та шляхом спеціальної процедури її внесення до реєстру “Пам’ять світу”³⁴.

Рекомендація ЮНЕСКО про охорону рухомих культурних цінностей (Recommendation for the protection of movable cultural property) від 28 листопада 1978 р. була спрямована на подальший розвиток і доповнення норм і принципів, сформульованих у попередніх документах ЮНЕСКО. Поняття “рухомі культурні цінності” подано у такому визначенні: “...всі рухомі цінності, які є виявом або свідомством творчості людини чи еволюції природи, та які мають археологічну, історичну, художню, наукову чи технічну цінність”³⁵. Серед включених до переліку рухомих культурних цінностей – не тільки манускрипти, інкунабули, кодекси, книги, документи чи видання, що становлять особливий інтерес; а також архівні документи, у т. ч. записи текстів, мапи та інші картографічні матеріали, фотографії, кінофільми, звукозаписи і документи, що читаються машинами.

Цивілізаційного значення у міжнародному масштабі набуло поняття “цифрова спадщина”. Відповідно до положень “Хартії про збереження цифрової спадщини” (Charter on the Preservation of Digital Heritage, далі – Хартія), ухваленої Генеральною конференцією ЮНЕСКО 15 жовтня 2003 р., цифрова спадщина охоплює унікальні інформаційні ресурси знань та форми їх функціонування у базових сферах життєдіяльності суспільства – культурі, науці, освіті, управлінні, в інших сферах і галузях наукової й практичної діяльності, створені у цифровій формі або переведені у цифровий формат. Наразі йдеться про документи з паперовим носієм, бази даних, рухомі й нерухомі зображення, звукові та графічні матеріали, програмне забезпечення, веб-сторінки. Цифрова спадщина не обмежена з точки зору часу, географії, культури або форми. У документі наголошується про нагальну потребу збереження і доступу до цифрової спадщини всіх регіонів, країн, щоб поступово забезпечити представництво у ній всіх народів, держав, культур і мов. Динамічне зростання обсягів різноаспектних цифрових ресурсів у сучасному інформаційному суспільстві актуалізує проблеми їх довготривалого збереження, ефективного управління їхнім життєвим циклом, повноцінного доступу до них користувачів. Хартія містить низку рекомендацій і пропозицій щодо розроблення сучасних стратегій, політики, методів, підходів до створення цифрових ресурсів, цифрових

архівів, специфіки застосування програмного забезпечення і технічних засобів, організаційних засад національної політики країн у справі охорони, збереженості та доступу до цифрової спадщини³⁶. “Спадщина – надбання минулого, з яким ми живемо сьогодні та яке маємо передати майбутнім поколінням” – ці промовисті слова з інформаційного видання ЮНЕСКО про всесвітню спадщину (World Heritage Information Kit, 2008, р. 5) окреслюють фундаментальну проблему сучасної цивілізації, що безпосередньо торкається цифрової спадщини. Забезпечивши її надійне наслідування від покоління до покоління, людство зможе уникнути настання т. зв. “темного інформаційного століття” та поширення спричинених ним “хвороб” – “цифрового Альцгеймера” або “цифрової амнезії”.

Розглянуті документи ЮНЕСКО відображають розвиток у сучасному міжнародному праві універсальної концепції культурних цінностей, що базується на таких нормативно-правових засадах: кожна культурна цінність є унікальною та неповторною; всі культурні цінності підлягають національній і міжнародній охороні, передусім повазі до них і збереженню; культурні цінності, що становлять культурну спадщину народів людства (національну культурну спадщину), невідчужувані, та підлягають спеціальному міжнародному захисту³⁷. Показово, що серед критеріїв визначення культурних цінностей найбільш універсальним вважається визнання їх суспільної цінності, тобто історичне, наукове, мистецьке та інше культурне значення як для окремої спільноти чи держави, так і в глобальному світовому контексті. Достатньо поширеним є “хронологічний” або віковий критерій визначення культурних цінностей, згідно з яким до охоронних реєстрів вносять об’єкти, створення яких, або перебіг пов’язаних із ними подій, відокремлені від сьогодення певною часовою дистанцією. Зокрема, Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності відносить до старожитностей усі предмети віком понад 100 років. Також застосовується концепція “художньо-естетичного” визначення критеріїв пам’яток³⁸. Попри відсутність концептуальних підходів, архівні документи та архіви у згадуваних вище міжнародних правових актах визнано невід’ємною складовою загальнодержавної та загальноцивілізаційної системи культурних цінностей, категоріями культурних цінностей достатньо широко охоплено їх видову структуру, окреслено критерії визначення ціннісних ознак архівного документа з позицій сучасної аксіології культурної спадщини (видатна універсальна цінність з точки зору історії, науки, мистецтва, естетики, духовна і сакральна цінність, автентичність, є витвором людського генія, унікальним свідченням історичного минулого, високохудожнім мистецьким твором, час створення, давність документів тощо). Заслуговують також на ува-

гу дотичні до специфіки архівних документів критерії відбору документів для внесення до охоронних реєстрів у Програмі “Пам’ять світу”. Їх диференційовано таким чином: передусім встановлюється автентичність, унікальність й незамінність документа (не має прямих аналогів); свідченням всесвітнього значення документа є його відповідність одному або декільком критеріям, зокрема: час створення (належність до періодів особливого історичного значення для світової спільноти, соціальних і культурних змін, що є показовими для свого часу, документ являє собою “відкриття нового” або є “першим серед подібних”); місце створення (ключова ознака, передбачає оцінку території, місцевості з точки зору значущості подій, які там відбулися, її впливу на історичні та культурні процеси, може містити опис зниклих міст, інститутів); народ (історичні умови створення – соціально-культурний контекст відображає аспекти поведінки людини, політичного, соціального, індустріального розвитку, прогресу й регресу, перехідні періоди в історії, вплив видатних особистостей, соціальних груп); предмет і тема (зміст зафіксував особливу історичну або інтелектуальну подію у природничих, соціальних, гуманітарних науках, політиці, ідеології, мистецтві, спорту), форма і стиль (видатне естетичне, стилістичне або лінгвістичне значення, унікальний спосіб фіксації інформації), а також раритетність, цілісність документа тощо³⁹. В окремих позиціях ці критерії співвідносяться з критеріями, які застосовують українські архівісти при віднесенні документів НАФ до унікальних⁴⁰.

Варто зауважити, що документи ЮНЕСКО не абсолютизують наведені критерії визначення й категорії культурних цінностей, надаючи право кожній країні, як носію суверенітету, самостійно встановлювати й конкретизувати додаткові підходи до розуміння змісту та юридичного тлумачення цього поняття, з урахуванням національних термінологічних традицій, законодавства і правозастосовної практики. Проте очевидним є той факт, що система міжнародних правових актів породжує певні обов’язки для держав, які їх підписали. Модуси історичного часу – минуле, сучасність, майбутнє, їхній взаємозв’язок виявляються надзвичайно важливими для міжнародно-правового регулювання охорони та використання культурних цінностей. Адже минуле у формі численних артефактів – будівель, меблів, картин, скульптур, книг, архівних документів тощо залишається певним чином присутнім у сучасному швидкоплинному житті людства. Йдеться не тільки про актуалізацію минулого, легітимізацію його прав у діалозі з сучасністю в історично і культурно-значимих сенсах, а й про зворотний зв’язок – від майбутнього до минулого. Остання ланка цього ланцюга вважається також важливою, адже те, що відбудеться у майбутньому, може мати істотний вплив на оціночні підходи та характеристики суспільством минулого. Серед найсуттєвіших домінант нормативних актів ЮНЕСКО: визнання

значущості культурних цінностей у світовому цивілізаційному контексті, з яких формується національна й світова культурна спадщина; розуміння необхідності охоплення правовими нормами максимально можливого спектра культурних цінностей; акцентування уваги міжнародної спільноти на пошуку дієвих універсальних механізмів забезпечення збереженості, можливостей захисту від знищення та пограбування пам'яток культури (в умовах різноманітних небезпек – воєн, забуття, згубного гніву тих, хто не визнає інших минулих і сучасних культур, посилення техногенного впливу на довкілля, зростання масштабів незаконної транскордонної торгівлі творами мистецтва) як загальнолюдської проблеми великої суспільної ваги.

Міжнародно-правові акти ЮНЕСКО передусім спрямовані на розв'язання принципової проблеми – конфлікту між правом на культуру і правами культур, в основі якого виразно прослідковується суперечність між правом особи мати повний доступ до культурних цінностей і правами культурних цінностей бути надійно збереженими в умовах сучасного глобального світу⁴¹.

Втім, єдиного загального тлумачення сутності поняття “культурні цінності” немає. Сформульовано низку його дефініцій відповідно до конкретних міжнародно-правових документів. Також не можна обійти увагою достатньо поширену в міжнародно-правових документах практику застосування понять “культурні цінності”, “культурна спадщина” і “культурне надбання” як синонімів. У наукових публікаціях українських і зарубіжних авторів питання термінологічного тлумачення цих понять та співвідношення між ними набули впродовж кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. особливої актуальності, зберігають достатньо високий заряд дискусійності та відображають різні авторські концепції, підходи, слушні думки й пропозиції. Так, на думку литовського науковця, професора Ю. Бучаса: “Спадок – це те, що нам залишає минуле, спадщина – те, що ми беремо з минулого і використовуємо як власність, а цінності культурної спадщини – те, що ми самі обираємо з культурної спадщини для використання і зберігання на майбутнє. “Спадок” і “спадщина” – не альтернативи, а саме складові єдиного історичного процесу, це віддавання і приймання”⁴². Ретроспективний погляд дослідників, наявність історичної складової у цих поняттях слугує підставою для висновків про те, що за своїм змістом поняття “культурна спадщина” збігається з поняттям “культурне надбання”. Обґрунтовується також думка про взаємозамінність з юридичної точки зору понять “культурні цінності”, “культурна спадщина”, “культурне надбання”⁴³.

З позиції відомих українських учених-юристів та істориків “культурні цінності” й “культурна спадщина” є дійсно близькими за своїм змістом поняттями, синонімічними та узагальнено позначають сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів мате-

ріальної й духовної культури, що мають художнє, історичне, наукове, етнографічне та інше культурне значення. І все ж, ці поняття навряд чи можуть трактуватися як тотожні. Зокрема, В. Акуленко у монографії “Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України” (2013) віддав перевагу загальному терміну “культурні цінності” перед терміном “культурна спадщина”, оскільки у Конвенції ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. цим терміном широко охоплено поряд із нерухомими об’єктами і нерухомими предметами також історичні центри їх зосередження. Вчений підкреслив, що додатковою складовою до цього поняття є також те, що чільне місце присвячено розгляду міжнародного і національного правового регулювання проблеми повернення і реституції культурних цінностей⁴⁴. С. Кот вважає, що поняття “культурні цінності” пов’язане з розумінням культури як суспільного феномена, є ширшим за своїм змістом, ніж поняття “культурна спадщина” і охоплює матеріальні та духовні здобутки людства, включно з осягненнями минулих поколінь, так і сучасної генерації, яка перебуває в активній фазі процесу їх творення. Поняття “культурна спадщина” містить у собі виразний контекст процесу успадкування, тобто передачі від попередніх поколінь до наступних створених ними цінностей (“спадщини”) і, таким чином, виступає сегментом існуючого загального масиву культурних цінностей як цілості, є його невід’ємною складовою. Тому ці поняття можливо і доцільно розділяти. На думку вченого, радше можна говорити про близькість за змістом понять “культурні цінності” та “культурне надбання”. Адже філософський і культурологічний контексти поняття “культурні цінності” передбачають його тлумачення саме у сенсі матеріальних і духовних здобутків людства, які створені у процесі його розвитку, та є продуктом його життєдіяльності. У цьому значенні культурні цінності постають надбанням культури, тобто “культурним надбанням”⁴⁵.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що питання охорони й використання культурної спадщини та її складової – архівної спадщини, у багатьох країнах світу визнані як особливо актуальні, перебувають в епіцентрі суспільних і наукових дискусій. Адже право на доступ до культури, спадщини, інформації потребує їх збереження. Не буде перебільшенням констатація факту, що з кінця ХХ ст. людство переживає черговий пізнавальний “поворот” до культурної спадщини. За висновком авторитетної литовської дослідниці історії культури Р. Чепайтене, нова хвиля зацікавленості проблемами культурної спадщини призвела до суттєвого розширення аксіологічних і пізнавальних вимірів цього поняття, активізації пошуку на міжнародному рівні конструктивних рішень щодо її охорони та забезпечення збереженості, універсальних критеріїв ідентифікації й використання культурних цінностей. Внаслі-

док цього у процесі вивчення культурної спадщини (*heritage studies*) активно включаються нові академічні дисципліни, широкі верстви суспільства, фахівці. Сьогодні наука про спадщину, що сформувалася з практик управління (*management*), консервації (*conservation*) і зберігання (*preservation*), експертизи і дискусій із цих питань, є сферою академічних досліджень і швидко розвивається як комплексна й міждисциплінарна, тобто крім класичної тріади наук – історії, археології, архітектури, залучає географію, музеєзнавство, економіку, соціологію, педагогіку, культурологію, туризм тощо. Учена стверджує, що феномен “культурна спадщина” є культурною та історичною практикою, набуває глобального характеру в інформаційному суспільстві. У перспективі *ситуацію щодо охорони спадщини треба розуміти як складову культурної політики або, конкретніше, політики історії* (виділено нами – Л. П.)⁴⁶.

Аналіз наукових публікацій виразно свідчить, що нині поняття “культурні цінності” має розгалужений інтелектуальний простір, де зустрічаються і взаємодіють різні галузі наукових знань, де синтезуються напрацювання філософів, культурологів, істориків, правознавців-міжнародників, філологів, мистецтвознавців, музеєзнавців, документознавців, архівознавців та інших фахівців. Цей синтез із погляду загальних світових тенденцій дослідження теоретичних і прикладних проблем культурних цінностей, формування науки про культурну спадщину, становлення міжнародного права охорони культурних цінностей, є актуальним для гуманітарних знань в Україні. Він видається корисним і для вітчизняної архівістики, особливо для розвитку архівного права, опрацювання складних проблем збереження національної архівної спадщини, а також для окреслення сучасної моделі формування НАФ, вирішення теоретичних і практичних питань експертизи цінності архівних документів, коли в них синтезуються інтелектуальні, естетичні, аксіологічні, семіотичні аспекти художньої культури, її галузей і жанрів та інноваційні технологічні засоби їх реалізації. Наприклад, виявлення унікальних серед аудіовізуальних документів (якщо йдеться про кіно-документ як високохудожній твір мистецтва), електронних документів (якщо електронний документ – це оригінальний твір комп’ютерної графіки), науково-технічної документації (унікальний дизайнерський або архітектурний проект об’єкта нового будівництва).

(далі буде)

¹ Ададуров В. В. Теоретичні засади та методологія вписування української історії в європейський контекст (Погляд історика-всесвітника)//Український історичний журнал. 2013. № 2. С. 4–23; Зашкільняк Л. О. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування)//Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. 2005. Вип. 1. С. 28–35; Калакура Я. С. На-

ціональна пам'ять: історіографічний контекст//Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць. 2012. Вип. 4. С. 30–41; *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія: монографія. Київ, 2013. 566 с.; *Матяш І. Б.* Установи пам'яті: поняття, місія, тенденції//Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць. 2012. Вип. 4. С. 7–18; *Нагорна Л. П.* Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії: монографія. Київ, 2012. 328 с.

² *Новохатський К. Є.* Межі Національного архівного фонду//Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. праць. Вип. 4. Студії на пошану Руслана Пирого. Київ, 2001. С. 174.

³ Про Національний архівний фонд та архівні установи. Закон України від 24. 12. 1993 № 3814-ХІІ (зі змінами). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (дата звернення 16. 03. 2017).

⁴ *Матяш І.* Організація архівної справи в сучасній Україні. URL: history.org.ua/JournALL/sid/11/2/2.pdf (дата звернення 20. 03. 2017).

⁵ Архівістика: термінологічний словник/авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський (кер.), К. Т. Селіверстова, Н. І. Гончарова та ін. Київ, 1998. 106 с.

⁶ Українська архівна енциклопедія/редкол.: І. Б. Матяш (гол.), І. Н. Войцехівська, Л. А. Дубровіна та ін. Київ, 2008. 680 с.

⁷ *Боряк Г.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”: архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи: монографія. Київ, 1995. 348 с.

⁸ *Новохатський К. Є.* Гуманітарна місія архівів та реформування архівної справи в Україні//Архіви України. 2006. № 1–6. С. 79–85; *Його ж.* Документ Національного архівного фонду – документальна пам'ятка історії та культури: співвіднесення понять//Архіви України. 1999. № 1–6. С. 26–34; *Його ж.* Документ як об'єкт інформаційних відносин у законах України: спроба огляду деяких визначень//Архівознавство, Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. праць. 2001. Вип. 3. Джерелознавчі дисципліни. С. 361–370; *Скрицька Л., Новохатський К.* Концепція забезпечення національних інтересів України в архівній справі (проект)//Студії з архів. справи та документознавства. 2002. Т. 8. С. 53–79; *Новохатський К. Є.* Межі Національного архівного фонду//Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. праць. Вип. 4. Студії на пошану Руслана Пирого. Київ, 2001. С. 173–180; *Його ж.* Національні архівні фонди в пострадянських державах: порівняльний аналіз архівних законів//Архіви України. 2001. № 1–2. С. 3–10; *Його ж.* Проблеми впровадження унормованої архівної термінології “використання” чи “користування”//Архіви України. 2000. № 4–6. С. 4–8; *Його ж.* Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази діяльності архівних установ//Архіви України. 2000. № 1–3. С. 3–8.

⁹ *Кулешов С. Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи: монографія. Київ, 2000. С. 59.

¹⁰ *Його ж.* Загальне документознавство: навч. посіб. Київ, 2012. С. 39.

¹² Там само. С. 42.

¹² Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 09. 04. 1999 р. № 595/ХІV (зі змінами). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/apot/595-14> (дата звернення 20. 03. 2017).

¹³ Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ (зі змінами). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення 20. 03. 2017).

¹⁴ Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 1. : Основні положення (ISO 15489-1:2001, MOD): ДСТУ 4423-1:2005. Київ, 2007. С. 3.

¹⁵ Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2732:2004/розроб.: О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнєцова, С. Кулешов (кер. розроб.) та ін. Київ, 2005. С. 2.

¹⁶ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. Москва, 2001. 396 с.; *Бездрабко В. В.* Документознаводство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток: монографія. Київ, 2009. 720 с.; *Її ж.* Історія науки про документ або Відкриття відомого: монографія. Київ, 2011. 296 с.; *Її ж.* Управлінське документознаводство: навч. посіб. Київ, 2006. 207 с.; *Гельман-Виноградов К. Б.* Особая миссия документов: избр. труды. Москва, 2009. 184 с.; *Двоеносова Г. А.* Признаки, свойства и функции документа: опыт рационализации понятий//Отечественные архивы. 2012. № 3. С. 109–114; 2012. № 4. С. 128–140; *Илизаров Б. С.* Роль документальных памятников в общественном развитии (теоретические вопросы использования архивных документов): учеб. пособие. Москва, 1987. 87 с.; *Кулешов С. Г.* Документознаводство: Історія. Теоретичні основи. Київ, 2000. 161 с.; *Його ж.* Загальне документознаводство: навч. посіб. Київ, 2012. 123 с.; *Його ж.* Управлінське документознаводство: навч. посіб. Київ, 2003. 57 с.; *Кушнарєнко Н. Н.* Документоведение: учебник. Киев, 2005. 459 с.; *Ларин М. В.* Управление документацией в организациях. Москва, 2002. 288 с.; *Митяев К. Г.* Документоведение, его задачи и перспективы развития//Вопросы архивоведения. 1964. № 2. С. 27–37; *Соколов А. В.* Информационный подход к документальной коммуникации: учеб. пособ. Ленинград, 1988. 85 с.; *Хан-Пица Э. И.* Архивоведческое терминоведение: учеб. пособ. Москва, 1990. 136 с.; *Его же.* О терминологических элементах “документационный”, “документальный”, “документный”//Советские архивы. 1984. № 3. С. 23–24; *Черешня А. Г.* Архивные документы в системе культурных ценностей. URL: www.rgand.ru/nauchnye-trudy-i-ublikatsii/arkhivnye-dokumenty-v (дата звернення 27. 03. 2017); *Швецова-Водка Г. М.* Документознаводство: навч. посіб. Київ. 2007. 398 с.; *Bearman D.* Archival Strategies//American Archivist. 1995. Vol. 58, № 4. P. 380–413; *Cameron R. A.* The Concept of a National records program and its continued relevance for a new century//American Archivist. 2000. Vol. 63, № 1. P. 43–66; *Malkmus D. J.* Documentation Strategy: Mastodon or Retro-Success?//American Archivist. 2008, Vol. 71, № 2. P. 384–409; *Samuels H.* Who Controls the Past//American Archivist. 1986. Vol. 49, No. 2. P. 109–124.

¹⁷ Архівістика: термінологічний словник... С. 27; Українська архівна енциклопедія... С. 636, 736, 787, 858; *Швецова-Водка Г. М.* Документознаводство: словник-довідник термінів і понять: навч. посіб. Київ, 2012. С. 54–59; A Glossary of Archival and Records Terminology/Richard Pearce-Moses; Advisors:Mark Greene, Rob Spindler, Diane Vogt-O'Connor ; Editorial Advisor Laurie Baty. Chicago, 2005. P. 126–128, 326–330; Dictionary of archival terminology = Dictionnaire de terminologie archivistique: English and French, with equivalents in Dutch, German, Italian, Russian and Spanish. 2nd rev. ed. Munchen; New-York; London; Paris, 1988. P. 128.

¹⁸ *Двоеносова Г. А.* Указ. соч. С. 128–140.

¹⁹ *Кулешов С. Г.* Документознаводство: Історія. Теоретичні основи. Київ, 2000. С. 76–84.

²⁰ *Боряк Г.* Національна архівна спадщина України... С. 92.

²¹ *Микешина Л.* Эпистемология ценностей: монография. Москва, 2007. С. 163–167.

²² *Кулешов С. Г.* Ще раз про “доджерело”//Студії з архів. справи та документознавства. 2002. Т. 8. С. 137.

²³ Про Національний архівний фонд та архівні установи. Закон України від 24. 12. 1993 № 3815-ХІІ (зі змінами). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (дата звернення 16. 03. 2017).

²⁴ Там само.

²⁵ Архівістика: термінологічний словник... С. 69.

²⁶ *Кулешов С.* До проблеми віднесення документів Національного архівного фонду України до унікальних//Студії з архів. справи та документознавства. 2008. Т. 16. С. 15–16.

²⁷ *Акуленко В. І.* Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: монографія. Київ, 2013. С. 33–35.

²⁸ Україна в міжнародно-правових відносинах. Київ, 1997. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей/відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, В. І. Акуленко. С. 86.

²⁹ *Стемняк Владислав.* Контрверсії довкола юридичних підстав для врегулювання міжнародних архівних претензій//Архіви України. 2004. № 3. С. 83.

³⁰ Україна в міжнародно-правових відносинах... Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей... С. 160–161.

³¹ Там само. С. 120–121.

³² Там само. С. 128–143.

³³ *Мельничук О. І.* Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини. Київ, 2008. С. 153; *Її ж.* Міжнародно-правові засади формування списку Всесвітньої культурної та природної спадщини//Університетські наукові записки. 2005, 4(16). С. 285–288. URL: www.univer.km.ua (дата звернення 25. 03. 2017).

³⁴ Память мира: Общие руководящие принципы сохранения документального наследия (пересмотр. изд. 2002 г.)/подг. Реем Эдмондсоном. Париж, ЮНЕСКО, 2002. С. 2–3; *Boston G. (Ed.)* Safeguarding the Documentary Heritage UNESCO, Paris, 1998. 18 p.; *Edmondson Ray.* Audiovisual archiving. Philosophy and principles. Third Edition. Paris: UNESCO; 2016. 90 p.

³⁵ Україна в міжнародно-правових відносинах... Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей... С. 211.

³⁶ Charter on the Preservation of Digital Heritage//UNESCO. 2003. URL: <http://portal.unesco.org/> (дата звернення 22. 03. 2017).

³⁷ *Акуленко В. І.* Зазнач. твір. С. 80.

³⁸ *Кот С. І.* “Культурні цінності”: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури//Праці Центру пам’яткознавства: зб. наук. праць. 2011. Вип. № 20. С. 21–22.

³⁹ Память мира: Общие руководящие принципы сохранения документального наследия...С. 22–24.

⁴⁰ Методика віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, затверджена наказом Міністерства юстиції України 16. 08. 2016 р. № 2505/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1148-16> (дата звернення 23. 03. 2017).

⁴¹ Акуленко В. І. Зазнач. твір. С. 408.

⁴² Чепайтене Раса. Культурное наследие в глобальном мире: монография. Вильнюс, 2010. С. 20.

⁴³ Богуславский М. М. Международная охрана культурных ценностей. Москва, 1979. С. 23–24; *Его же*. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты: монография. Москва, 2012. 416 с.; Молчанов С. Н. Об использовании понятий “культурные ценности” и “культурное наследие” (достояние) в международном праве: информ.-аналит. обзор//Московский журнал международного права. 2000. № 2. С. 20–27.

⁴⁴ Акуленко В. І. Зазнач. твір. С. 56–57.

⁴⁵ Кот С. І. Зазнач. твір. С. 12–15.

⁴⁶ Чепайтене Раса. Указ. соч. С. 5–7.

The article gives the complex analyses of the concept “National Archival Holdings” – the main structural elements of its official definition, logical connections, crossing between them and the concepts presented in legal documents, standards and scientific publications pertaining to the subject. Also the key aspects of the composition and structure of the National Archival Holdings are considered.

Key words: the National Archival Holdings; the document; the archival document; The National Archival Holdings document; the historical source; the value of the document; the cultural value; the information society.